

DE REFORMATIE II (3)

5. Jezus én de heiligen?

In de loop der eeuwen is in de Kerk veel getheologiseerd over de persoon en het werk van Jezus Christus. In de eerste eeuw van de Kerk bestond er geen uitgekristalliseerd gedachtenpatroon. De gelovigen wisten zich door Jezus gered en met God verzoend, bevrijd van de heerschappij van de zonde. Zij namen als van zelf sprekend aan, dat Hij Gods Zoon was. Dat bleek ook uit de Evangelieën, die later op schrift zijn gesteld.

Maar in de loop van de tijd kwamen er toch vragen op. Vooral na Constantijn de Grote, toen grote drommen mensen tot de Kerk toetraden. Terwijl het leek, dat de persoonlijke beleving van verlossing door Jezus en de verzoening met God op de achtergrond raakte, laaide op verschillenden onderdelen van het Christelijk getuigenis steeds meer strijd op. Eén daarvan betrof de persoon van Jezus. Hoe kon het, dat een mens, zichtbaar en tastbaar zoals ieder ander, (een) God was? En dat van eeuwigheid? Was het niet veel aannemelijker, dat Jezus mens was, maar dan door God in het bijzonder bekrachtigd om Gods wil op aarde te doen? En als Jezus daadwerkelijk God was, hoe kon Hij dan beide naturen in één persoon verenigen? Het is hier niet de plaats om deze als Christologische strijd aangeduide verschillen in opvattingen te bespreken. Wel kunnen we zeggen, dat de polemieken fel waren en de strijdende partijen er niet voor terugdeinsden elkaar van alles wat mooi en lelijk was te beschuldigen. Er zijn kerkhistorici, die beweren, dat de strijd zo heftig was, dat de gemoederen verhit bleven, maar de harten verkilden. Zij leggen een rechtstreeks verband tussen enerzijds de snelle islamisering van Noord-Afrika en delen van het Midden-Oosten in de zevende en achtste eeuw en anderzijds de felle dogmatische strijd, die de liefde in de harten van het kerkvolk doofde. Het zou een interessante studie zijn om dit nader te onderzoeken: de eenvoud van de islam met één God en één profeet en een duidelijke omschrijving van wat men moet doen, geloven en nalaten tegenover een steeds ingewikkelder wordende Godsleer met die personen.

In de Kerk werd uiteindelijk de leer van de Drie-eenheid bepalend voor de Godsleer. God is één in Wezen, maar drie in Personen. Deze Personen zijn niet drie varianten of verschijningsvormen van het Goddelijk Wezen, maar zelfstandige personen met ieder een eigen hoedanigheid. Zij zijn met elkaar zodanig verbonden in het Goddelijk Werk, dat Zij als een eenheid moeten worden gezien: God de Vader, God de Zoon en God de Heilige Geest. Zij doen niets zonder elkaar, zij zijn niet bestaanbaar zonder elkaar. Dat betekent, dat God de Zoon van het zelfde Wezen is als de Vader. Het is een uitdrukking uit de Geloofsbelijdenis van Nicea. En daarmee begint een weg, die duidelijk gaat afwijken van wat bedoeld is geweest als een weergave van de Bijbelse leer.

Als Jezus God is, dan is Hij, net als de Vader, almachtig. Zegt Jezus zelf niet: Mij is gegeven alle macht in hemel en op aarde? (Matth. 28:20). De Apostolische Geloofsbelijdenis spreekt over zitten ter rechterhand van God, de Vader. Jezus zal op de Jongste Dag optreden als Rechter van hemel en aarde. Op deze manier wordt Jezus hoog verheven en machtig. Duidelijk is dit te zien op de afbeeldingen uit die tijd, vooral op de iconen uit de Oosterse Kerk: Jezus, zittend op Zijn hemelse troon als een pantocrator (de Alregeerder), een almachtig Vorst (men zou bijna zeggen: despoot). Jezus als een almachtig en verheven Goddelijk Wezen. Zijn mensheid en Zijn middelaarschap raken op de achtergrond.

De Reformatie heeft de leer van de Drie-eenheid, zoals die door de Vroege Kerk is geformuleerd en door de Middeleeuwse Kerk is bestendigd, volledig overgenomen. Maar de reformatoren hebben in hun Christologie duidelijk Zijn mensheid weer naar voren gehaald. En dat niet zonder oorzaak: als mens heeft Jezus geleden en is Hij gestorven en opgestaan. In die menselijke hoedanigheid heeft Hij, ondersteund door Zijn Godheid, onze volkomen verlossing bewerkstelligd. Doordat Hij God en mens was, kon Hij God en mens met elkaar verzoenen.

De Middeleeuwse Kerk heeft in de boven genoemde ontwikkeling eigenlijk geen antwoord voor het gewone kerkvolk kunnen ontwikkelen. Dat zag Jezus zo hoog verheven, dat Hij eigenlijk niet meer bereikbaar was voor gewone mensen. Hoewel de Kerk nooit (ook in die tijd niet) heeft ontkend, dat Jezus de Middelaar was, zag het volk zich de weg tot God eigenlijk geblokkeerd. Hoe zou een eenvoudige landman of arbeider ooit tot een zo hoog en groot Persoon kunnen komen? Dat was al onmogelijk in het maatschappelijke leven (gewone mensen kwamen niet in aanraking met hoog geplaatsten, laat staan koningen), hoe zou dat kunnen in Goddelijke aangelegenheden? Alleen, wanneer men, net als in het dagelijkse leven, een tussenpersoon kon vinden, die bereid was iemands belangen te behartigen.

Een bemiddelaar probeert twee partijen tot elkaar te brengen. Een advocaat treedt op als intermediair tussen zijn cliënt en de rechter. Een bemiddelaar moet iemand zijn, die door beide partijen erkend wordt en die een zekere mate van niveau heeft, zowel om zijn taak te vervullen als om zich met beide partijen met kennis van zaken te verstaan. Wie zouden dat op geestelijk gebied kunnen zijn? Het moet iemand zijn die tot Jezus toegang heeft, maar ook wetenschap draagt van de noden van de gelovigen op aarde. Men vond het antwoord: gelovigen, die op aarde een voorbeeldig, ja heilig leven hadden geleid, en nu in de hemel waren, dicht bij God en Jezus.

We maken een korte onderbreking: hoe kwam men aan bijzondere heiligen, waar de Bijbel alle gelovigen heiligen noemt? Maar het gaat hier niet om

gewone gelovigen. Reeds in de Vroege Kerk was het gebruikelijk om martelaren, die omwille van het geloof om het leven waren gebracht, op hun sterfdag te herdenken. Door hun martelaarschap werd hun bijzondere genade en heiligheid toegedacht. Hun getal breidde zich langzaam uit. Soms werden aan heiligen bijzondere verdiensten of zelfs wonderen toegedicht. In de volksvroomheid kwamen er heiligen voor, die op een bepaald terrein bijzondere gaven hadden ontwikkeld. Op een dergelijk terrein kon men hun hulp inroepen. Het is niet ondenkbaar, dat er vanuit degenen, die toetraden vanuit het heidendom, heiligen werden aangereikt, die in feite niets anders waren dan goden en godinnen van weleer. Door het grote aantal heiligen, dat zich vormde, werd de uitdrukking “santenkraam” geboren.

Vrome Christenen, op aarde reeds bekend om hun heilige levenswandel, gingen in de hemel de rol vervullen van voorspraak. Zij brachten de noden van de gelovigen voor Jezus en smeekten Hem om een gunstige voorziening. Een belangrijke rol was daarin weggelegd voor de Maagd Maria. Haar werd gesmeekt om gunsten en genade, in het geval van ziekte, moeite, de pest, oorlogen, maar ook om een voorspoedige oogst. Maria werd het vermogen toegekend, dat zij niet alleen van de noden en moeite op aarde kennis kon dragen, maar ook het vermogen had Jezus gunstig te stemmen. Op den duur viel voor de gewone gelovigen aan God de Vader niet meer te denken. In de Late Middeleeuwen verdween Hij bij het gewone kerkvolk vrijwel uit het zicht. Hij was te hoog, te ver weg, te groot en machtig, te zeer de strenge rechter. De heiligen daarentegen stonden dicht bij het volk en konden, om zo te zeggen, een bezoekje aan de keuken brengen.

Hoe heeft de Kerk deze volksvroomheid gewaardeerd? Het is zeker niet zo, dat deze ontwikkeling door theologen is bevorderd. In tegendeel, velen hebben zich tegen dit verschijnsel verzet. Zij zagen in de opkomst van een schare bemiddelaars in feite een herleving van het veelgodendom, dat kenmerkend was voor de vóór-christelijke religie. Maar de Kerk heeft deze vorm van volksdevotie, zoals die werd genoemd, niet kunnen keren. Sterker nog: toen bleek, dat de heiligencultus onder het volk zich sterk verbreidde, heeft zij het geheel ingebed in de kerkleer. De door de Kerk geautoriseerde (ook wel gecanoniseerde, dat wil zeggen, op de canon of lijst geplaatste) heiligen mochten worden vereerd en aangeroepen. Let wel: zij mochten niet worden aanbeden, al zal dat verschil in de praktijk niet altijd zijn gemaakt. Ten aanzien van de Maagd Maria ontstonden verschillende dogma's, waarvan een aantal buiten het bestek van deze tijdsperiode valt. Zij is in de Rooms-Katholieke Kerk buitengewoon hoog geplaatst en wordt o.a. middelares van verschillende genaden genoemd evenals vrouwe van altijd durende bijstand.

Nog even een terzijde: hoe komt het, dat Maria al zo vroeg in de Kerk een rol gaat spelen? Van al de verschillende personen, die in de Evangelieën worden

genoemd, wordt zij steeds vermeld in de verschillende geloofsbelijdenissen van de Vroege Kerk. (Jezus, Gods zoon, geboren uit de maagd Maria.) Men heeft wel gedacht, dat de aandacht voor Maria is ingegeven door de behoefte om naast de zo mannelijke God de Vader en God de Zoon, een zachte en vrouwelijke, ja moederlijke figuur te plaatsen, die kan troosten. Niet onmogelijk is, dat daarbij de heidense godsdiensten, die alle een vrouw- en moederfiguur als godin kennen, dat hebben bevorderd. Uiteindelijk leefde de Kerk eeuwen lang als minderheid te midden van de heidenen en onderging zij, welhaast onvermijdelijk, van het heidendom ook invloeden. De Kerk heeft al vroeg Maria aangeduid als de moeder Gods, een ongelukkige benaming, omdat Maria de moeder werd van de Godmens Jezus. Het calvinisme zou later dan ook, nuchter en rationeel, constateren: God is een eeuwige Geest en kan geen moeder hebben. Jezus moest als mens geboren worden en moest dus een vrouw als moeder hebben. En daarmee af. Niettemin heeft de bijna goddelijke status van Maria dus vroege wortels. Het is om die reden begrijpelijk, dat zij in de Middeleeuwen als de hoogste in de rang van heiligen werd gezien.

Maar hiermee is nog niet alles gezegd over het fenomeen van heiligen. Zij werden niet alleen gezien als voorspraken in de hemel. Door hun voorbeeldige en heilige leven kwamen zij in de hemel dicht bij God te staan. Maar zij hadden tijdens hun leven op aarde zo veel goede en heilige werken verricht, dat zij als het ware een reservoir hadden opgebouwd, dat veel overvloediger was dan zij zelf ooit nodig zouden hebben. Daarom mochten gewone gelovigen, die in heiligheid in het dagelijks leven duidelijk te kort schoten, daaruit putten. Het was moeilijk om te bepalen welke heilige bepaalde goede werken in overvloed had verricht en welke gelovige daarvan mocht profiteren. Om die reden heeft de Kerk uiteindelijk bepaald, dat zij de schatten van overtollige goede werken beheerde en daarvan naar behoefte of noodzaak kon uitdelen. De gedachte van een reservoir werd zo bepalend, dat de werken van de heiligen als grond voor iemands heil aan de biechtformule ter vergeving van de zonden werd toegevoegd.

Er is nog een verschijnsel, dat aan de verering van de heiligen is verbonden: de verering van hun lichamelijke overblijfselen. Reeds ten tijde van de martelaren in de eerste eeuwen werden de beenderen van de gestorvenen zo veel mogelijk verzameld. Doorgaans werden zij in de kerkgebouwen, die vanaf het einde van de derde eeuw verrezen, bewaard. Het eerbetoon, dat men aan de overblijfselen of relikwieën toebracht, was aanvankelijk bescheiden. Het beperkte zich tot een hoofdbuiging als teken van respect voor de overledene. Maar daarbij bleef het niet. Naar mate de tijd vorderde, nam het aantal relikwieën toe, niet alleen van martelaren, maar ook van overledenen, die als heilig werden beschouwd. En de verering nam steeds grotere vormen aan, zodat het er op begon te lijken, als bracht men eer aan stenen en hout en beelden, zoals ten tijde van het heidendom. Niet alleen lichamelijke overblijfselen werden vereerd. Er kwamen diverse houtsplinters van het kruis van Jezus in omloop,

gruis van de steen, die voor het graf van Jezus was gewenteld, buisjes met bloed van Jezus en de heiligen. Voor gewone gelovigen, die doorgaans ongeletterd waren, was deze devotie van grote betekenis, omdat zij daardoor iets tastbaars hadden om hun geloof te ondersteunen. Dat werd ook de rechtvaardiging voor deze ontwikkeling, die de kerk, net als die van de heiligenverering, niet heeft kunnen keren. Ook hier heeft het niet aan kritiek ontbroken, ook hier waren de bezwaren te vergeefs. De verering zette zich door en werd uiteindelijk in de kerkleer opgenomen. Het was toegestaan de relikwieën eer te bewijzen, niet om ze te aanbidden. De Kerk heeft vermoedelijk zelf niet geloofd, dat de vele relikwieën, verspreid over geheel Europa, echt waren, maar stond verering toe, zo lang niet het tegendeel was bewezen.

6. Jezus alleen, zonder heiligen.

De Reformatie heeft veel energie besteed aan de bestrijding van boven genoemde verering van heiligen en relikwieën en vooral de voorspraak van de heiligen in de hemel. Met succes in zo verre, dat degenen, die tot de Reformatie overgingen, deze praktijken geheel loslieten. Maar de Katholieke Kerk is tot vandaag de dag voortgegaan op dit pad, al is het verschijnsel duidelijk minder extreem dan in de Middeleeuwen.

Tegenover de leer van de Middeleeuwse Kerk bracht de Reformatie het volgende naar voren:

1. Wie en wat zijn heiligen? Gaat het hier werkelijk om bijzondere mensen met bijzondere verdiensten, ver uitstekend boven het gewone volk? Maar de Heilige Schrift spreekt in die zin nergens over heiligen. Natuurlijk, er zijn heiligen, de Reformatie ontkent dat niet, maar dat zijn geen mensen, die boven anderen staan. Het bijbelse begrip "heiligen" betekent mensen, die in Christus heilig zijn. Door het werk van Jezus zijn zij zuiver en rein voor God, omdat hun zonden zijn vergeven en omdat zij met God verzoend zijn. Dat betekent niet, dat zij zondeloos in dit leven staan en geen misstappen begaan. Er zijn voorbeelden te over van heiligen uit de Bijbel, die stevige uitglijders maken. Maar hun zonden worden hun om Christus' wil niet toegerekend.
2. Het begrip "heiligen" wordt in het Woord van God ook gebruikt in de zin van mensen, die afgezonderd zijn. Dat betekent, dat zij niet tot de wereld behoren en zich zelf afzonderen tot de dienst van God en de naaste. Een voorbeeld daarvan vormt het volk Israël in het Oude Testament, waarvan God zegt: dat volk zal alleen wonen en het zal onder de heidenen niet gerekend worden. De dienst van God is met die van de afgoden niet verenigbaar en daarvan zal Israël getuigenis afleggen.
3. Heilig kan ook het begrip aanduiden van de heiligmaking van de gelovigen: gered door Jezus, zal de gelovige goede werken doen en zo een heilig leven leiden, aan het beeld van Jezus gelijkvormig wordend. Dat begrip –zo leert de geschiedenis- bergt een gevaar in zich, nl. dat gelovigen zich zo gedragen, dat zij heilige boontjes zijn en zich boven anderen verheffen. Ook in de kerken van

de Reformatie zijn er tal van heilige boontjes geweest, die aan het werk van God eerder afbreuk deden (en doen) dan dat zij dat in ere houden.

4. Hieruit heeft de Reformatie afgeleid, dat alle gelovigen heiligen zijn en dat de een niet boven de ander staat. Zij trekt die conclusie ook, omdat het doen van goede werken door de Schrift tot het kenmerk van de heiligen behoort. En tot het doen van die werken worden alle gelovigen opgeroepen. Noch Jezus in de Evangeliën, noch de apostelen in de brieven, beperken dat tot een bijzondere groep. En die werken komen voort uit het ware geloof. En zij dienen tot eer van God en heil van de naaste. En goed zijn die werken, die gegrond zijn op het Woord van God. Hulp aan en ondersteuning van armen, zieken, weduwen en wezen is een goed werk, het maken van een bedevaartstocht of een rozenkransgebed niet. Dat bergt het gevaar in zich van verschillende interpretaties, die tegenover elkaar staan. Dat gevaar is niet denkbeeldig gebleken, elke ketter bleek zijn eigen letter te hebben. Wat is een waar geloof? Wanneer bepaal je of iets tot Gods eer is? Help je echt je naaste? Hoe veel eigen belang heeft een mens bij het doen van het goede? Is het niet prettig, wanneer anderen je uitvoerig prijzen, wanneer je je –op het oog onbaatzuchtig- inzet voor anderen? Doe je ook moeite voor degenen, die je niet kunt luchten of zien? De Reformatie heeft deze kenmerken van goede werken krachtig geponeerd, maar heeft ze niet kunnen kanaliseren.
5. We hebben al eerder gezien, dat de Reformatie sterk heeft benadrukt, dat Jezus de enige Middelaar is. Dat alleen al brengt met zich mee, dat anderen afvallen. Trouwens, hoe zou een sterfelijk en zondig men bij God voor een ander kunnen intreden? Bovendien zijn de heiligen in de hemel niet in staat van onze noden kennis te nemen. Er is ook geen sprake van een overlopend reservoir van verdiensten, waaruit de minder fortuinlijke gelovigen kunnen putten. Jezus is de overvloedige Fontein, waaruit allen drinken en verder niemand anders. Zo zal geen enkel mens enige verdienste kunnen opbouwen voor een ander.
6. Resoluut heeft de Reformatie de bewaring en de verering van relikwieën afgewezen, ook als middel om de gelovigen iets tastbaars te geven. Allen, die de Reformatie volgden, deelden in die afwijzing en veroordeelden de relikwiedevotie als heidens.

Dit was een lange uiteenzetting. In het volgende nummer, dat niet minder omvangrijk zal zijn, gaan wij in op drie punten, die Rome en Reformatie nog tot op het bot verdeeld houden: de Kerk, de ambten en bovenal de sacramenten.

(Wordt vervolgd)